

З ДНА

Роман ГОРАК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: r.d.horak@gmail.com*

У статті в есеїстично-аналітичному ключі розглянуто питання автобіографічності повісті Івана Франка “На дні”, написаній під час другого арешту письменника в Коломиї 1880 року. Про історію написання повісті “На дні”, яку Іван Франко називав “новелою”, він розповів у фейлетоні, надрукованім у вранішньому 167-ому номері часопису “Die Zeit” від 17 березня 1903 року, де з 1902 року Іван Франко працював власним кореспондентом, заробляючи на покриття боргу за будівництво хати. Однак, на думку автора, пояснення письменника про написання новели “На дні” потребують деяких коментарів і уточнень. Зокрема, встановлено прототип в’язня Стебельського та досліджено його пізнішу долю. Скрупульозно висвітлено історію місць ув’язнення Івана Франка у 1880 році.

Ключові слова: Іван Франко, повість “На дні”, прототипи, автобіографічний елемент, другий арешт Івана Франка, місця ув’язнення Івана Франка у Коломиї та Дрогобичі.

Мав прізвище Стебельський, був сином священика, закінчив вісім класів гімназії, працював при магістраті у Самборі, опісля в адвокатській конторі, бачив людську кривду при судових процесах, які сильно вплинули на його психіку. Вважав, що і його писання також спричинилося до тої людської кривди. Збожеволів. Зрештою те, що з ним трапилося, люди вважали “фамілійним”, тобто спадковим, родинним. Божевільною була його мати...

Відтоді, як залишив службу, скинув зі себе “панську одіж” і почав ходити в тому, що сам собі пошив (“скравцював”). Стверджував, що чоловік, який не може заробляти на себе, мусить затиати борг у других. А хто затиає борг, той є боржником і мусить той борг віддати. А що буде, якщо не зможе віддати? Тоді вірителі проклинають ту людину, жінки плачуть, діти плачуть, звідусюди чути тільки плач і прокльони. Через той плач і прокльони два роки не міг заснути. Вирішив сам себе забезпечувати у всьому. Став робити лиш те, що йде на пожиток. Копав городи, пас худобу, носив людям воду. Відрікся вживати м’ясо і брати перо до рук. Бо м’ясо, згідно з його логікою, доводить людину до дикості, а перо в людських руках стає страшнішим від пазурів диких звірів. У всьому бачив несправедливість. Найперше у ставленні господарів до слуг, котрі тих слуг били. Втратив пальці правої руки. Обморозив. Лікарі повідрізали їх до першого згину.

Старався нікому не бути на заваді. Носив торбу, а в ній книжки. Три томи всесвітньої історії Антонія Гінделі. Врешті на залізничному двірці потрапив у руки поліції, яка посадила його в тюрму. Чекав, поки етапом його припровадять до місця народження...

Етапу до місця народження у цій же дрогобицькій тюрмі чекав і головний герой повісті Івана Франка “На дні” Андрій Темера.

Його також затримала поліція, бо не мав посвідчення особи.

Дрогобицька тюрма, про яку йдеться в повісті, була при магістраті і заготованими віконцями виходила на подвір’я гімназії імені Франца Йосифа, яку колись закінчував Іван Франко.

Не вельми весела історія Андрія Темери, яку Іван Франко досить детально описав у сьомій главі повісті. Все життя Андрія Темери минуло в бідності й нестатках. Він закінчив школи круглою сиротою. Мусив дбати сам за себе. Ще в школі ослаб на груди та на очі. По maturі поїхав до свого товариша на село, де познайомився з його сестрою Ганею. Вони полюбили одне одного. Разом мріяли про кращі прийдешні часи, задля котрих поклялися працювати. За свої погляди і мрії “про краще майбутнє” потрапив у тюрму. Батьки Гані заборонили йому бувати в їхньому домі, бачитися з нею. Так сталося, що Ганя вийшла заміж за іншого. Чув себе тепер як без душі, без тіла, без сили і надії. Ганя була для нього всім. Після заміжжя Ганя писала до нього листи про свою самотність, про відчуття втрати коханої людини, якою був він – Андрій.

Покликала його до себе. Ще бачився з нею нині ранком. Відчув, що його любов ще не вмерла, а живе! Правда, при цьому відчув глибину своєї втрати, але не думав збочувати з дороги, якою він ішов разом зі своїми товаришами.

У тім місці болю і печалі Андрій снує думки про нове суспільство, про вільних щасливих людей: “Коби швидше – останній удар! Коби швидше воля, ясна, як день, широка, як світ, знаюча тільки природу і любов братерську!” Але душу крають сумніви: “А може, всі ті наші думи, наші змагання, наші бої, – може, все те оп’ять тільки одна велика помилка, яких тисячі прошуміли досі, мов густі вітри, понад чоловіцтвом? Може, праця наша на нінащо не здала? Може, ми будемо дорогою поза шляхом, кладемо місто на безлюдному острові! Може, найближче покоління піде зовсім не туди, лишить нас на боці, як пам’ятник безплідних змагань людських до непотрібної цілі? Ах, така думка крає серце, гризе мозок! Та що ж, і вона можлива! І на таку крайність ми мусимо бути готові, і скоро б дорога наша показалася несхідною з природними законами загального розвитку, з вічними людськими змаганнями до добра і загального щастя, – зараз вертати!..” [3, с. 158].

Ні, геть сумніви: “А поки що треба йти наперед. Коби лиш на волю! Що мож буде зробити, те й зробимо. Щоби тільки по совісті, щиро та розумно, – о проче не дбаймо!..” [3, с. 158].

Тими словами закінчується одинадцятий розділ повісті. Дванадцятий – смерть Андрія Темери. Він гине від рук в’язня Бовдура, який подумав, що Андрій має при собі гроші, не знаючи, що ті гроші йому забрали при арешті.

На Бовдура після вчинення злочину приходять розкаяння. Він голосить над холодним трупом своєї жертви: “Братчику мій! Що я зробив з тобою! За що я тебе

віку збавив? Свята, ясна душечко, прости мені, нелюдові! Що я зробив, що я зробив! Господи, що я зробив!” [3, с. 162].

Чорна душа вбивці Бовдура зазнає дивовижної метаморфози. “І дивна зміна робилася з Бовдуrom, – розповідає автор повісті. – Його власні риси, бачилось, м’якли, лагідніли... З очей шез гнилий блиск світячого порохна... Понурі гнівні складини на чолі вирівнювались... Здавалося, немов наново людський дух вступає те тіло, що досі було мешканням якогось біса, якоїсь дикої, звірячої душі” [2, с. 162]. Подібна метаморфоза станеться з портретом Доріана Грея з роману Оскара Вайльда “Портрет Доріана Грея” (“The Picture of Dorian Gray”), що вийшов друком 20 червня 1890 року, а відтак друга його редакція з’явилась у квітні 1891 року.

“Хвилю ще стояли арештанти і поліціяни, – продовжує автор повісті, – мов причаровані, над тою потрясаючою картиною і слухали Бовдуrowого голосіння. Але тоді схаменулися.

– Збирайся, паничу! – сказали до нього. – Тобі вже не ту місце. Час перенестися на нове помешкання. Не час тепер плакати!

Бовдур підвів очі і гнівно болісно поглянув на них.

– Прокляття на вас, посіпаки! – сказав він. – Адіть! – і він приложив руку до зіваючої рани Андрія, переділюючи її долонею ввіперек на дві половини, – адіть, отсе моя половина, а отсе ваша половина! Се моя, а то ваша! Не бійтеся, тутка я спокутую за тобі, але там є ще бог, справедливий, то він буде вмів розпізнати, котра моя половина, а котра ваша!..

Брязнули залізні пута, і Бовдур дався в них замкнути без супротивлення”. Арештанти хрестилися та говорили молитви над трупом, тільки Стебельський “сидів на своїм місці, мовчав-мовчав, а далі мов не своїм голосом обізвався.

– Quidnam, domine? Diem supremum obiisti?¹

Не чуючи на те питання відповіді, він обернувся до Бовдура і, показуючи на нього рукою, сказав:

– Pereat homo, crescat humanitas!²

Але, не можучи на лицях окружуючих дослідити ні похвали, ні догани своїй мудрості, він обернувся лицем до стіни і ляг спати” [3, с. 163].

Тими словами закінчується повість, під якою стоїть дата і місце написання: “Коломия, 17–20 червня 1880”.

Дивовижно, ці самі слова Стебельського тільки в іншому варіанті “Человек! Это – великолепно! Это звучит... гордо! Че-ло-век! Надо уважать человека” повторить один із персонажів драми Максима Горького “На дне”. Сатін – “шулер, под 40 лет, в молодости был телеграфистом. Попал на “дно”, после того как четыре года и семь месяцев отсидел в тюрьме за убийство (вступился за честь сестры)”. Драму написав Максим Горький наприкінці 1901 – на початку 1902 року.

У 1898 році промові на честь вшанування 25-ліття літературно-прозової праці подібні слова сказав й сам Іван Франко: “Нехай пропаде моє ім’я, але нехай росте і розвивається руський народ!”.

¹ Що ж це, пане? Чи закінчив ти останній день? (лат.).

² Хай пропадає людина, хай росте людяність! (лат.).

Важко уявити собі конструкцію повісті “На дні” без цього персонажа. Він ніби виконує роль хору в давньогрецьких трагедіях Есхіла, коментуючи дію і даючи оцінку якоюсь мудрою фразою тому, що діється. Зрозуміло, що таку роль у повісті не може виконувати ні дід Панько, ні Дмитро, ні будь-хто зі затриманих. Це мусила бути людина, яка була освічена, мала і повагу в світі, але цей світ довів її до божевілля. Конструюючи повість, Іван Франко згадав про нещасного Адольфа Терлецького і під прізвищем Стебельський увів його у повість, наділивши його важливою функцією.

Про історію написання повісті “На дні”, яку Іван Франко називав “новелою”, він розповів у фейлетоні, надрукованім у вранішньому № 167-му номері часопису “Die Zeit” від 17 березня 1903 року (вже від 1902 року Іван Франко працював у цій газеті власним кореспондентом, заробляючи на покриття боргу за будівництво хати). Перед тим у № 164 (14.02) – 185 (4.04) цієї газети була надрукована згадана повість у німецькому перекладі Карла Гельбіха під дивною назвою “Der Bodensatz” і фейлетон Івана Франка у № 167 цієї газети був ніби поясненням до неї. Він і мав відповідну назву: “Як це сталося”. Вперше українською мовою його надрукував Михайло Возняк у Наукових записках Інституту української літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР “Радянське літературознавство” № 5–6 за 1940 рік, а відтак повторяв у виданні Львівського університету ім. Івана Франка “Нариси про світогляд Івана Франка”, зокрема у статті “Автобіографічний елемент в оповіданні Франка “На дні”” [1]. “Як це сталося, – писав Іван Франко, – що я написав “На дні”? Моя уява допомогла мені при цьому дуже мало, а ще менше яка-небудь реалістично-натуралістична доктрина. Я був тут, так сказати, редактор з допомогою ножичок супроти дійсності і мусив тільки прикроювати і зшивати з матеріалу, який доставив мені багатющий досвід в обсязі цього дна [...]. Взимку 1880 р., не маючи ніяких засобів, щоб жити у Львові, подався я на село, в Коломийський повіт, де мав одержати приватну лекцію. Під час подорожі до місця мого призначення задержали мене жандарми в містечку Яблунові, заарештували і відправили до Коломиї. Чому? Недалеко, в Косові, стався злочин: селянин стріляв у вїята, правда, не вбив його, але все-таки поранив. Селянин і його спільники були заарештовані, а що він заявив себе атеїстом, то негайно була посаджена в тюрму сестра засудженого разом зі мною в 1878 році Павлика, Ганна, яка також жила в Косові і була засуджена тоді “за вербування членів до таємного соціалістичного союзу”, але сама вона не належала до нього. Соціалізм і атеїзм – так думали собі панове з коломийського суду – це ж діти одного духу. А що я тепер саме випадково попав у повіт, хоч і до місцевості досить віддаленої від Косова, то для таких панів було зовсім природно уплутати мене в коломийську історію, хоч я не мав найменшого поняття про неї. Таж я був також соціаліст! І таким чином мусив я знову зазнати тримісячного слідчого арешту. Тільки тоді побачили ті панове, що я таки непричетний до справи. Президент коломийського суду прийшов особисто до мене в камеру сказати, що мене визнали зовсім не винним, і велів потім приставити мене до місця мого народження, бо я не був належний до повіту.

Так попав я у високу школу дна суспільства, пізнав страшні ями, одну з яких старався вірно змалювати в своїй новелі, хоч і блідо, і нехитро. Коломия, Станіслав, Стрий і Дрогобич були станції мого шляху, і, хоч ця мандрівка етапами тривала лише

декілька днів, напала мене в ці дні сильна пропасниця. Але що в місці свого народження я не мав що робити, то незабаром виїхав назад до Коломиї, щоб зайняти свою посаду. Проте староста не дозволив мені йти на село, поки не одержу з Дрогобича правильного паспорта від політичної влади. Я написав до Дрогобича і ждав у Коломиї.

Хворий на пропасницю, без грошей і без знайомих, сидів я в темній кімнаті в готелі і пробував відтворити на папері картини, які бачив останніми днями, і так з'явилась оця новела. Написана вона протягом трьох днів. Коли я кінчив її, відчув себе таким ослабленим, таким виснаженим голодом і хворобою, що за останні крейцарі купив конверт і марку, послав свій рукопис до Львова до одного знайомого, потім вернувся до готелю і положився, щоб умерти. Я лежав так три дні, дрижачи від пропасниці, без думок і без охоти до життя. Тільки бідний готельний слуга приносив мені іноді декілька ложок супу. Лише через три дні прийшов знайомий, у якого я мав одержати лекцію, і я піднявся, поїхав до Дрогобича і там одержав паспорт. Потім повернувся до Коломиї і поїхав на село. Цей страшний епізод мого життя закінчився.

Очевидно, це не був кінець років моїх мандрів. З таких подібних епізодів, де я був винний так само, як тут, повстав через п'ятнадцять літ великий злочин того "політичного минулого в попередньому моєму житті", через який граф Бадені як галицький намісник не міг перемогти себе, щоб затвердити мене приватним доцентом при Львівському університеті. Таке минуле було б для університетського викладача також надто колоритне" [3, с. 492–493].

Пояснення Івана Франка про написання новели "На дні" потребує деяких коментарів. Заарештований, чи точніше був затриманий, Іван Франко в Яблунові 4 березня 1880 року. Перед тим, 1 березня, він приїхав до Коломиї, де в домі якогось добродія "З", як і перед тим було домовлено (дослідники до цього часу не можуть розгадати, хто зі знайомих Івана Франка чи Ольги Рошкевич, тепер уже Озаркевич, криється під цією літерою) зустрівся з колишньою своєю нареченою, яка не могла наскаржитися на своє теперішнє життя. Пробув він у Коломиї три дні, за Ольгою приїхав чоловік Володимир Озаркевич і відвіз її до Белелуї, де о. Володимир був священником і де жив з дружиною. Іван Франко через Яблунів помандрував до Кирила Геніка в Березів. Далі слово Івану Франку з його листа до Михайла Драгоманова від 26 квітня 1890 року: "З початком (мабуть в березні) 1880 року я приїхав в повіт Коломийський до К. Геніка до Березова, щоб там пробути якийсь час, по дорозі був арештований в Яблунові і потім ураз із К. Геніком, Ковцуняком (Колцуняком) і ще декількома іншими пришпилений до процесу, що вівся в Коломиї проти сестер Павликівен і селян Фокшеїв. Нас тримали три місяці і пустили, а мене спеціально як неналежачого до цього повіту велено було відставити під ескортою поліції на місце уродження. Цей транспорт по поліцейських арештах в Коломиї, Станиславові. Стрию і Дрогобичі належить до найтяжчих моментів в моїм житті. Вже до Дрогобича я приїхав з сильною гарячкою. Тут впаковано мене в яму, описану в моїй новелі "На дні", відти ще того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціантом до Нагуевич. По дорозі нас заскочив дощ і промочив до нитки. Я дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатись до Геніка, прожив там страшний тиждень в готелі,

написав повістку “На дні” і на останні гроші вислав її до Львова, а опісля жив три дні трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, я заперся в своїй кімнатці в готелю і лежав півтора дня в гарячці й голоді, ждучи смерті, безсильний і знеохочений до життя.

Один із моїх союзників, посланий Геником, спас мене від голодної смерті. Я ще раз поїхав до Дрогобича, взяв собі паспорт і вернув до Коломиї, а відтак пішком пішов до Березова, де в гостиннім домі Геника прожив кілька тижнів, лічачись від пропасниці і гуляючи по свіжому повітрі. В коломийській тюрмі я зібрав значне число пісень, приповідок і інших матеріалів етнографічних, а також написав ряд віршів, з котрих тільки невелика часть досі була друкowana.

Але не довго міг я попастати в Березові. Староста коломийський дізнався про мій побут і наказав жандармам приставити мене до Коломиї, а що у мене не було грошей на підводу, то жандарм ще хворого, в літню спеку погнав мене туди пішком. Тяжка се була дорога, після котрої мені на обох ногах повідпадали нігті на пальцях. Староста дуже озлився, побачивши у мене паспорт, але мусив пустити мене на волю, а тільки написав до намісництва до Львова просьбу, щоби заборонило мені побут в Коломийським повіті, і намісництво се вчинило. Я не дожидався другого примусового транспорту і поїхав до Нагуєвич, відки восени вернув опять до Львова і знов записався на університет.

У Львові під час моєї неприсутності надруковано мою новелу “На дні” на складковій гроші деяких молодих русинів, поляків і жидів. Новела та зробила сильне враження; польський її переклад зачала (та не скінчила) друкувати робітницька часопись “Ргаса”, котрої співробітником я був ще від 1878 р. В тих роках зносини мої з львівськими робітниками були досить живі” [5, с. 247].

Отже, сам Іван Франко свідчить про те, що в Дрогобичі у тюрмі він провів декілька годин, а відтак відразу того ж дня був ескортований у Нагуєвичі. Як з’ясувалось вже опісля постарався зробити це добре знайомий Івана Франка, який до того ж добре знав батька Івана Франка. Очевидно, що зробив це з добрих намірів, бо не хотів, щоб син його знайомого сидів довше у тій “юдолі болю і печалі”, тобто в тюрмі. Хоча причина була і більш прозаїчна. Наступний день, в який мав бути доставлений до місця проживання Іван Франко, була субота – вихідний для поліцейського – і він не захотів псувати свій вихідний такою марудною справою, як супроводити заарештованого, а тому вирішив цю справу залагати сьогодні ж. Всього декілька годин пішки...

Цей момент Іван Франко також обіграв у своїй “новелі” “На дні”, коли до нього через віконце в камері говорить знайомий поліцейський і обіцяє, що скоро його визволить з отієї “юдолі” і переведе в інше місце, однак йому вже не довелося доставити Андрія Темеру до місця народження...

Вікна дрогобицької тюрми при магістраті виходили на подвір’я гімназії ім. Франца Йосифа, яку 1875 року закінчив Іван Франко. Правда, цей момент Іван Франко не використав у повісті, бо це було б нелогічно. Андрій Темера родом з Тернополя, у Дрогобичі не навчався. Він ішов з Тернополя і був у Дрогобичі затриманий.

Чому Іван Франко так змістив акценти, зрозуміло. Хоча значно логічніше було б, здавалося, розповісти про арешт у Коломиї, а відтак експортування його в рідне село, тобто розповісти так, як це було насправді і свою “новелю” присвятити не “громадському урядові богоспасаємого міста Дрогобича”, “громадському урядові богоспасаємої Коломиї”.

Уважний читач відразу зауважить, що в камеру, куди кинули Андрія Темеру, всіх тутешніх в’язнів затримано за волоцюгування, хоча в тюрму, в яку потрапив Андрій Темера переважно потрапляли люди за незначні проступки: сварки, образи, наклепи, крадіжку курей чи гусей. Для поважніших справ, які потребують слідства, існувала окрема тюрма і вона не була там, де описує в повісті Іван Франко.

У Коломиї його, наприклад, на день чи два закрили в такій тюрмі при магістраті, а через те, що справа Івана Франка вимагала слідства, то його перевели в іншу тюрму.

Аж самі затримані дивуються, чого це так заповзялась на них поліція і тільки один раз Іван Франко обмовляється, оповідаючи про пригоди діда Панька зі села Волощі, що вийшов такий спеціальний припис, згідно з яким не можна чужим дідам ходити на жєбри поза межі свого села. Кожне село має утримувати свого жєбрака. Бідні жєбраки цього не знали, от і їх так багато запрятала поліція у тюрму.

І тут знову стає все зрозумілим, коли зважити, що 1880 року Галичину відвідав під час своєї історичної поїздки цїсар Австро-Угорської імперії Франц Йосиф І. Адміністрація краю старалася, як писав часопис “Дїло”, щоб небо над Королівством Галиції і Лодомерії, як офіційно називали Галичину, було чистим, а тому вживала всіх заходів, щоб ніхто не зіпсував цього великого свята. Найперше потрібно було збутися “непевних” елементів, до яких, окрім злодіїв, бандитів, жінок легкої поведінки, належали й соціалісти. Їх потрібно було виселити на 101 кілометр від міста, в якому на довше зупиниться цїсар. Іван Франко, як такий, що мав марку соціаліста не чекав, коли прийдуть за ним. Сам пішов за 101 кілометр... Не пощастило. Казав опісля, що від долі не втечеш...

Немає потреби доводити, що через такий персонажний ряд повісті Франко бажав чіткіше показати дно суспільства, тобто те дно, в якому доводиться жити таким чистим душам, як Андрій Темера. Це дно страшне своєю суттю і воно вбиває його... Чи дійсно персонажів повісті придумав автор?

На перший погляд – так, проте... “В Дрогобичи помер Адольф Терлецкий, – повідомляв № 9 часопису “Дїло” від 11/24 січня 1902 року, – від яких 30 літ загально там звїсна личность і типова фігура. Помер він вчєра в публічному шпитали в 57 році житя. Покійний здавна збожеволів та не був шкодний. Був він сином руского священника з Орового, кінчив чи не 7 клас гімназїальних таки в Дрогобичи та перебравшись опісля в селянські лахмани, обвішавши торбу, набиту книжками, мітлу і лопату, так ходив улицями. Початково його дражнили павпери шкільні, но з літами всі з тим освоїлися. Носив він воду і з того удержувався. В перших літах один і другий з дрогобицьких мешканців хотїли єму дати у себе якесь одвітне занятє, та він не хотів того, волів бути чоловіком независимим. Небіжчик був чоловіком дуже ретельним. Не приняв би був ніколи нічого даром. Уважав себе все Русином. Іван Франко, описуючи свої дрогобицькі пригоди в книжочці “На дні”, вивів в тїй повістці також особу покійного і

то в симпатичнім освілені. Недуга его мусіла бути фамілійна, бо колись і его мати мала на сходах перед рускою церквою в Дрогобичи відтяти собі руку”. Ідеться про сходи (паперть) перед церквою Трійці в Дрогобичі, де, між іншим, сиділа хвора на ноги і жebrала цьоця Кошицька з Франковивих спогадів “У столярні”.

Не важко підрахувати, що був уроджений Адольф Терлецький 1845 або 1846 року, бо помер, як пише часопис “в 57 році життя”.

Не важко знайти і ким був його батько. Згідно з інформацією некролога, був ним священик з Орового чи Орова, тобто села, що неподалік Дрогобича. Шематизми Перемишської єпархії, до котрої адміністративно належало село, засвідчують, що у 1845 році в селі священиком був Павло Левинський. Він став на парохію в селі у 1832 році і був на ній до 1849 року. Був він 1786 року народження, висвятився у священичий стан 1812 року, до 1832 року був священиком у селі П'яновичах Самбірського повіту, у 1860 році став удівцем, у 1849–1850 роках був священиком у тюрмі у Львові, а відтак став священиком у селі Вовче Долішне Турківського повіту і був там до 1852 року, відтак став адміністратором у Меденичах Дрогобицького повіту, де й помер 14 листопада 1870 року [11, с. 744]. Правда, у цей час, коли народився Адольф в Оровім був асистентом священика найстарший син о. Павла Левинського Юліан. Він тут служив з 1842 до 1844 року. Він був неодруженим, а з 1845 до 1848 року в Оровому був асистентом священика Антін Вислоцький [11, с. 744].

Священика на прізвище Терлецький на парохії в Оровім не було. Проте священиків з таким прізвищем у Перемишльській дієцезії було декілька. Батьком нещасного Адольфа міг би бути Терлецький Антін (1782 р. н., 1807 рукопокладання, 1853 смерть у с. Горуцько Дрогобицького повіту). Терлецький Михайло (1786 р. н., 1815 рукопокладання, помер 11.05.1869 у Новосільцях Сяніцького повіту, став удівцем 1858 року), Терлецький Олександр (1813 р. н., 1843 року рукопокладання, повдовів 1869 року та помер 20.01.1881 року).

Відповідь могли дати лише метричні книги села Орове, які, на щастя, збереглися у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі ЦДІАУЛ), але в них ні найменшої згадки про те, що тут був священиком Терлецький, а відповідно немає і метрики народження Адольфа Терлецького.

На щастя збереглася метрична книга померлих міста Дрогобича. Вона у ЦДІАУЛ фігурує у фонді 201, опис 4а, як справа 6586. У ній на сторінці 259 є 16-й запис від 23 січня 1902 року, згідно з яким цьога дня в міському шпиталі помер Терлецький Адольф, син Антонія, неодружений, божевільний, уроджений в Горуцьку. Мав 54 роки. Народився 13 жовтня 1847 року. Помер від пневмонії, свідоцтво смерті № 37, видане 24 січня 1902 року. Похований за кошт міста. Чин похорону 24 січня здійснив монах чину василіан о. Ефрем Чартинський. Згідно з традицією таких людей хоронили на цвинтарі, який був закладений 1790 року, що на теперішній вулиці Трускавецькій.

Отже, Адольф Терлецький не був сином священика з Орового, а сином священика з Горуцька Антонія Терлецького, про якого відомо, що він був парохом церкви Покрови в цьому селі від 1829 до самої смерті, тобто до 1853 року. Був він 1782 року народження, рукопокладений у чин священика 1807 року, а після висвячення був священиком в

Угерцях Незабитківських, що належали до Рудківського деканату і знаходилися за сім кілометрів від Городка під Львовом. Угерці відомі тим, що під час маневрів австрійського війська, на які приїздив сам цісар, він зупинявся у місцевого дідича і для сільської церкви подарував образ Матері Божої у срібних окладах. Після Угерців Незабитківських о. Терлецький перейшов у село Горуцьке. Відбулося це після смерті тамтешнього пароха о. Семена Березинського 1829 року. Після смерті о. Антонія Терлецького у 1854 році в селі був парохом аж до смерті о. Іван Ломницький (1807–1888). Його дочка Любіна вийшла заміж за о. Костянтина Козловського, який після висвячення став також помічним священиком у Горуцьку і тут 1 листопада 1876 року народився поет Олександр Козловський, автор єдиної поетичної збірки “Мірти і кипариси”, яка вийшла 1905 року, завдяки старанням Івана Франка та Михайла Мочульського.

Метричні книги села Угерці Незабитківські збереглися і зараз є у ЦДІАУЛ. Згідно з даними цих книг 1 травня 1810 року [10, арк. 21], у сім’ї Антонія Терлецького народився син, який при хрещенні отримав ім’я Теофіл. Про батька новонародженого є скупа інформація: Антоній Терлецький, парох. Матір’ю новонародженого була Магдалена, дочка Якова Білецького, мешканця Львова. Тільки встигли охрестити дитину, як 3 травня вона померла [9, арк. 15]. Відтак 24 червня 1811 року народився син Олександр [9, арк. 22], який успадкував батьківську професію і став священиком. 12 березня 1812 року народилася дочка Юліана [9, арк. 24]. 7 листопада 1817 року народився Лео [9, арк. 26], 1 квітня 1818 року – Йосиф, який 17 квітня цього ж року помер [10, арк. 21]. Шостою дитиною була дочка Александра-Антоніна, яка народилася 23 лютого 1822 року [9, арк. 30]. Останньою дитиною, яка народилася в Угерцях Незабитківських була дочка Текля. Вона з’явилася на світ 6 листопада 1824 року [9, арк. 32].

Після Угерців Незабитківських о. Антоній Терлецький переїхав у с. Горуцько, де 1 січня 1832 року народилася дочка Кароліна [8, арк. 51], яку скосила епідемія холери. Кароліна померла 28 вересня 1848 року [7, арк. 68], перед тим 13 жовтня 1847 року народився Адольф Терлецький. Був наймолодшим у сім’ї. Вже на той час одружився його старший брат Олександр. Він став помічним священиком у Горуцьку. 19 червня 1849 померла дружина о. Антонія Магдалена [7, арк. 79]. Мала 59 років, тобто була 1789 або 1790 року народження. Це про неї у некролозі йшлося, що вона також була психічно хворою і в Дрогобичі біля церкви втяла собі руку.

Сину Адольфу було лише півтора року.

Врешті 17 березня 1853 року помер і сам о. Антоній Терлецький [6, арк. 12]. 21 березня хоронив отця Антонія Терлецького дрогобицький декан о. Василь Гапонович. Адольфу було на той час шість років. Не важко уявити собі його сирітську долю. Проте завдяки, очевидно, опіці старшого брата Александра він закінчив гімназію в Дрогобичі, став працювати у Самборі, але невдовзі збожеволів.

Цілком імовірно, що був добре знаний у Дрогобичі і був знайомий Іванові Франкові. Очевидно заробляв тим, що носив воду у гімназію або ж виконував якусь іншу роботу.

Для інших героїв повісті не потрібно було і прототипів. Їх Іванові Франку доводилося зустрічати доволі часто. Проте дуже сумнівно, щоб із ними Іван Франко зміг так детально познайомитися за цей дуже короткий час, коли його етапом пригнали

зі Стрия до Дрогобича. Жаль, що надто невеличкою була камера тюрми в Дрогобичі і автор повісті не міг напхати туди ще багатьох інших, аби відтворити гнітуче враження дна суспільства.

Першим, хто відразу після виходу повісті “На дні” звернув увагу на прототипів, був Михайло Павлик. Його обурило те, що Іван Франко, якому зрадила Ольга Рошкевич і вийшла заміж за іншого, далі за нею пропадає. Він відразу відзначив, що Андрій Темера – це Іван Франко, а Ганя – Ольга Рошкевич. Аж ніяк не схвалював того, що Іван Франко далі упадає за Ольгою. Вона того не вартує. Попівське коріння є попівським. Для Івана Франка другом у житті може бути тільки така, як його сестра Анна... “Те, що Ви пишете про “На дні”, – писав у відповідь Михайлові Павлику Іван Франко в листі з кінця жовтня 1880 року, – цікаве дуже. Ви, бачу, думаєте, що уступи із Темерою – чисто моя власна сповідь, і з того виносите, що я й досі люблю О[льгу] і що я подекуди скомпрометував її. Помилка, добродію! Що де в чім воно так є – не перечу, але далеко не все. А вже з повістевого образу виводити дійсні відносини не примісно” [4, с. 252]. Тільки після того, як Тарас Франко віддав згідно із батьківським заповітом усю його епістолярну спадщину в НТШ, Михайло Возняк, детально проаналізувавши наявне листування Івана Франка з Ольгою, написав велику й ґрунтовну розвідку “Автобіографічний елемент в оповіданні Франка “На дні””, де детально розповів про ті стосунки між ними, які вилились у повісті.

Хто був автором некрологу про Адольфа Терлецького в часописі “Діло”, невідомо. Можна лише здогадуватися, що він добре знав Дрогобич, знав чи чув про Терлецького і знав історію написання повісті “На дні”. Найімовірніше це Іван Белей, який був редактором “Діла” і товаришем Івана Франка. Немає жодних доказів, як відреагував Іван Франко на цей некролог. Очевидно, з етичних міркувань місце народження Адольфа Терлецького було з Горуцька замінене на Орове.

Історія зі Стебельським з повісті “На дні” несподівано дістала продовження. “Крім ліричних штук і “Галицьких образків”, – повідомляв Іван Франко Михайла Павлика в листі від 12 листопада 1882 року, – я ладжу велику поему (всього буде коло 4 000 віршів, досі готова половина) “Історія лівої руки”, в котрій описую життя матері Стебельського (з “На дні”) і бажав би разом показати, як гніт подружжя без любові деморалізує і до крихти руйнує жінчину, а з другого боку – як думка тої жінчини під впливом гніту із звичайного стану доходить зразу до божевільного пієтизму, а далі до божевільної “богоненависті” і до пропаганди тої ненависті між народом. Трохи подібна (до половини) тема оброблена, коли собі пригадуєте, в романі Гонкурів “*M-me Gervaise*”, тільки ж там показано перехід жінчини вольнодумної до девоції¹, а мати Стебельського, натура сильніша морально, ступає о крок далі, – впрочім, при більше тому сприяючих обставинах. Представлене в дотепер готових частях поеми життя попівське з цілою його супокійною гнилизною і життя в семінарії. В цілості поеми тої не зможе напечатати “Світ”, а видана книжкою, вона, може, деяк пройшла би,

¹ Девоція (лат. *devotio*) – у давніх римлян, обітниця підземним богам. Солдат чи полководець добровільно жертвував власним життям, просячи в богів знищити вороже військо. Девоція відбувалася після здійснення урочистого обряду.

хоч би прийшлося й вистояти за ню процес” [4, с. 328]. Правда, про те, що праця над “Історією лівої руки” закінчена, Франко повідомляв Михайла Павлика ще наприкінці жовтня 1880 року: “Іно-що докінчив “Історію лівої руки” (матері Стебельського), в котрій показав образок нашого урядництва” [4, с. 251]. Як би там не було, але твір не був опублікований, очевидно рукопис цього втору затратився. У фонді Івана Франка [2] зберігся тільки план поеми.

У селі Горуцько не збереглася могила ні о. Антонія Терлецького, ні його дружини.

Не збереглася тюрма в Коломиї, в якій Іван Франко відбував тримісячний арешт. Вона була біля Коломийського окружного суду на теперішній вулиці Михайла Павлика, яка за радянських часів називалася Карла Лібкнехта. Ця вулиця починається від теперішньої вулиці Івана Франка і тягнеться до відомого коломийського озера, яке виникло на місці кар’єру цегельні Рамлера. Всі будинки на цій вулиці, включно з тюрмою та будинком Окружного суду, були збудовані з цегли цегельні Рамлера, який жив на цій вулиці в будинку під № 1. Вся вулиця була забудована типовими будинками для працівників цегельні. В неторканому вигляді дотепер дійшов тільки один будинок, що неподалік будинку Рамлера. В 1944 році при відступі німців з Коломиї хтось підпалив тюрму, а також гімназію, у якій колись вчилися Василь Стефаник та Лесь Мартович. Тюрма згоріла дотла і її вже не відновлювали. Гімназію відновили. В будинку окружного суду, що має адресу вулиця Івана Франка, 14, 1939 року розмістилася військова частина. Військова частина була тут і за німецької окупації, а в післявоєнні роки знову розмістилася воєнна частина. З 1960 року тут існував штаб дивізії ракетних військ, який перебував до липня 1990 року, коли будівля перейшла в руки міської влади. У 2006 році на куті будинку між вулицями Івана Франка та Михайла Павлика встановлено меморіальну стелу роботи скульптора Василя Андрушка та Василя Гурмака, які також є авторами пам’ятника Іванові Франку в Коломиї, відкритого 27 серпня 2012 року. Зараз у будинку Коломийського окружного суду знаходиться Коломийське медичне училище, якому присвоєне ім’я Івана Франка. В ньому в одній із кімнат організовано музей Івана Франка.

Саме через те, що тут була ракетна дивізія і щоб до неї не привертати увагу, у краєзнавчій, а також франкознавчій літературі стверджувалося, що тюрма, в якій сидів Іван Франко була у міській ратуші, що не відповідало дійсності. Туди справді після затримання в Яблунові 4 березня 1880 року жандарми привели Івана Франка, і він тут просидів декілька годин, поки йшло встановлення його особи, а відтак його відправили у тюрму при Окружному суді, де він просидів з 5 березня 1880 року по 10 червня 1880 року. 10 червня Франка знову доправили до ратуші й 11 червня оголосили йому рішення суду: вислати до рідного села Нагуєвичі Дрогобицького повіту під жандармським конвоєм. Ратуша, куди доставили Івана Франка була тільки нещодавно збудована. Її здали в експлуатацію 1877 року. Сидів Іван Франко тих декілька годин у камері на першому поверсі у дворі. Збереглося навіть загразоване вікно цієї камери. З приходом радянської влади у 1939 році в ратуші розквартирувався 331 полк МВД СРСР. Від 1947 року тут було розміщено школу медсестер, яку 1954 року реформували в медичне училище. У 1980 році рівно через сто років, як сюди привели Івана Франка, зуйнувалося

крило будинку, що виходило в бік Пруту. На щастя, ніхто не постраждав, бо обвал стався вночі. Аварійний стан будинку і був одною з причин переведення училища в будинок колишнього окружного суду. Сьогодні про перебування у цьому будинку Івана Франка сповіщає меморіальна таблиця.

Жодних меморіальних таблиць немає в Дрогобичі на будинку, де колись була тюрма та де мали відбуватися події, описані в повісті “На дні”. Це був будинок магістрату, а вікна тюрми виходили на подвір’я Дрогобицької гімназії, яку закінчував Іван Франко. Зараз до стіни з вікнами, які виходили на це подвір’я, розмістилося кафе з усіма його принадами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Возняк М.* Автобіографічний елемент в оповіданні Франка “На дні” // *Возняк М.* Нариси про світогляд Івана Франка. Львів: Видавництво Львівського університету, 1955. С. 5–85.
2. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАНУ. Відділ рукописів та текстології. Ф. 3. № 575.
3. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 15. 509 с.
4. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 48. 707 с.
5. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. 810 с.
6. Центральний державний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). Ф. 201. Оп. 4а. Спр. 1349.
7. ЦДІАУЛ. Ф. 201. Оп. 4а. Спр. 1348
8. ЦДІАУЛ. Ф. 201. Оп. 4а. Спр. 1347.
9. ЦДІАУЛ. Ф. 201. Оп. 4а. Спр. 5720.
10. ЦДІАУЛ. Ф. 201. Оп. 4а. Спр. 5721.
11. *Blazejowski D.* Historical Sematyzm of the Eparchy of Peremyśl including the Apostolic administration of Lemkivscyna (1828–1939) = Блажейовський Д. Історичний шематизм Перемиської єпархії з включенням Апостольської адміністрації Лемківщини (1828–1939). Львів: Каменяр, 1995. 1008 с.

REFERENCES

1. *Vozniak, M.* (1955). *Avtobiohrafichnyi element v opovidanni Franka “Na dni”*. In: *Vozniak M. Narysy pro svitohliad Ivana Franka*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 5–85.
2. *Instytut literatury im. T. Shevchenka NANU. Viddil rukopysiv ta tekstolohii*. F. 3. № 575.
3. *Franko, I.* (1976). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, t. 15.
4. *Franko, I.* (1986). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, t. 48.
5. *Franko, I.* 1986. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, t. 49.
6. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi (dali – TsDIAUL)*. F. 201. Op. 4a. Spr. 1349.
7. *TsDIAUL*. F. 201. Op. 4a. Spr. 1348
8. *TsDIAUL*. F. 201. Op. 4a. Spr. 1347.
9. *TsDIAUL*. F. 201. Op. 4a. Spr. 5720.
10. *TsDIAUL*. F. 201. Op. 4a. Spr. 5721.
11. *Blazejowski, D.* (1995). *Historical Sematyzm of the Eparchy of Peremyśl including the Apostolic administration of Lemkivscyna (1828–1939)* = *Blazheiovskiy D.* *Istorychnyi*

shematyzm Peremyskoï yeparkhii z vkluchenniam Apostolskoï administratsii Lemkivshchyny (1828–1939). Lviv: Kameniar.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2018

Прийнята до друку 11.05.2019

FROM THE BOTTOM

Roman HORAK

*Ivan Franko Lviv National University,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: r.d.horak@gmail.com*

The article is an analytical essay addressing the issue of autobiographic nature of Ivan Franko's story "At the Bottom" written during the writer's second arrest in Kolomyia, 1880. Ivan Franko provided the background history how "At the Bottom" (which he himself referred to as *a novella*) was written in a morning 167th issue of the *Die Zeit* periodical of 17 March 1903, for which Franko had been working since 1902 as a reporter earning money to pay off the debt incurred while building his house. The author believes that the writer's explanation of how the novella was written need commentaries and specification. There has been discovered the prototype of the prisoner Stebelskyi and his further life has been traced. There has also been described the background story of Franko's places of imprisonment in 1880.

Keywords: Ivan Franko, story/novella "At the Bottom", prototypes, autobiographic element, the second arrest of Ivan Franko, places of Ivan Franko's imprisonment in Kolomyia and Drohobych.